

Վ. 10660

9W

ՆՇԱՆԱԿՈՐ
ԲՈԼՇԵՎԻԿՆԵՐԻ
ԿՑԱՆՔԸ

Շ Չ Ո Ր Ս

ՊԵՏՆՐԱՏ

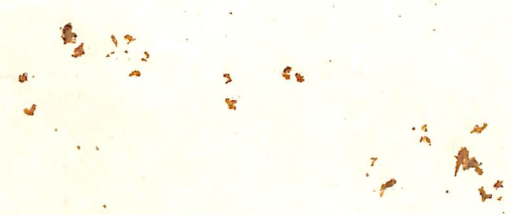
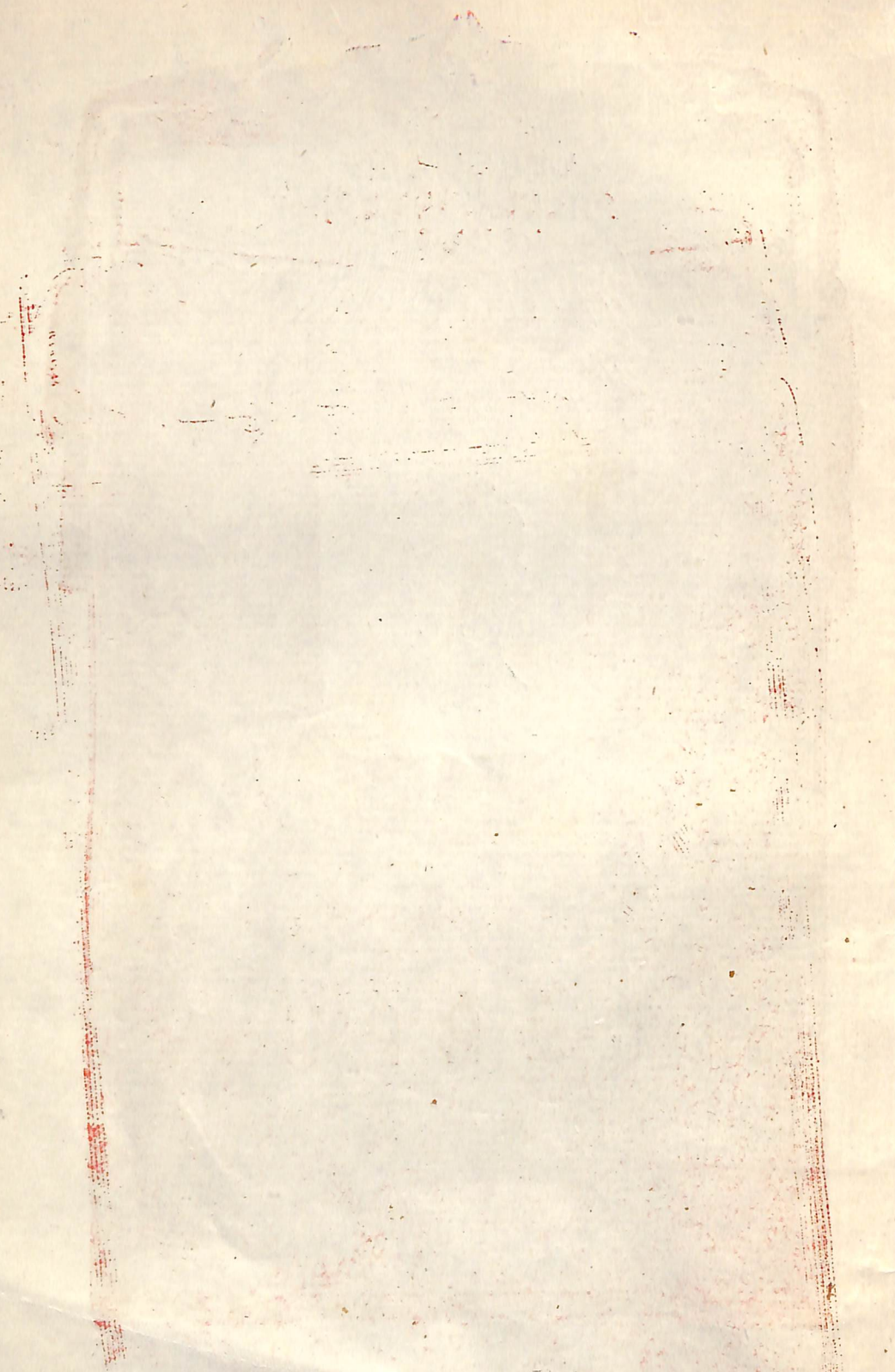
087.1
4-63

Պ.10660

23 JUN 2009

ՊՐԻՆՏՈՒՄԻ ԲՈՒՆԻ ՅԵՐԿՆԵՐԻ, ՄԻԱՅԵՐԻ

8888 100 85

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴՐՈՒՄԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՄԻՋԻՆ ՅԵՎ ԲԱՐՉԻ ՏԱՐԻՔԻ ՀԱՄԱՐ

ՆԻԿՈԼԱՅ ՇՉՈՐՍ

087.1

Վ-63

ՆՇԱՆԱՎՈՐ ԲՈՒՇԵՎԻԿՆԵՐԻ ԿՑԱՆՔԻՑ

Վ. ՎԻՇՆԵՎՍԿԻ

Շ Ջ Ո Ր Ս

ՌՈՒՍԵՐԵՆԻՑ ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
Հ. ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Պ Ե Տ Շ Ր Ա Տ

ՀԼԿՅԵՄ ԿԿ ԿԻՑ ՄԱՆԿԱՊԱՏԱՆԵԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺԻՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1938

Б С С Р
 Дзяржаўная бібліятэка
 ІМН І. П. ЯКІМА
 № 10936

МЭС ЧОН 9007
 ГСС Е161
 ЗНУП-АРМ ССР
 4 МЯСЯЧНАЯ
 И. УСАУНЬКОВИЧ ПЬЧУН

34242-62

Չախափնյա Ուկրաինայում, Չերնիգովչչինայում, ալյսաեղ, ուր Ինեսպրի Իեսնա և Մնով վտակներն իրենց ջրերը դեպի հարավ-արեւմուտք են տանում, ուստի կան ցարական իշխանության ներքո, հարյուր տարուց ավելի, ապրում եյին Ուկրաինայի սպիտակ կազակները, Չերնիգովչչինայի կազակները: 1895 թվին մի այդպիսի կազակ, հոգազուրկ Շչորսը, գեղջկուհի Ալեքսանդրա Միխայլովայի հետ ունեցած որինավոր ամուսնությունից, ունեցավ մի տղա՝ Նիկոլայը: Չերնիգովի թեմի, Գորոզնյանակի դավառի Նոսովկա գյուղի Պակրովսկայա յեկեղեցու միաբանությունը մի այդպիսի ծննդական ավեց. «Մնովները՝ բանակի պահեստում գտնվող զինվոր Ալեքսանդր Նիկոլայիվիչ Շչորս և նրա կինը Ալեքսանդրա Միխայլովնա... Մանուկը՝ արական սեռի, անունը՝ Նիկոլայ»:

Մանկանը մտցրին մկրտության ավագանի պաղ ջրի մեջ և յետ բերին խրճիթը: Խրճիթը վողորմելի յեր, այլ կերպ ել չեր կարող լինել նախկին կազակի և նախկին զինվորի, ապա Մնովսկ կայսրանի դեպոյի մեքենավարի խրճիթը: Այս մեքենավարն ամսական ստանում եր քսան ուրբլի, իսկ ավելի ուշ, յերբ ընտանիքի անդամների թիվն իննը հոգու հասավ, յերեսուն ուրբլի: Մանուկը ձվավում եր խեղդուկ խրճիթում, չսչ եր անում հողե հատակին, խաչում եր հոր գործիքների հետ և լսում ով գիտե վորտեղից և ով գիտե ուր սլացող մարդատար ու ապրանքատար գնացքների մունչոցը: Հետո, մոր փեշից կամ ձեռքից բռնած, արավ առաջին քայլերը դետնի վրա, նախ խրճիթի մոտ, ապա ջրհորի ու գետակի մոտ, վորտեղ լլացք

եյին անում: Հետո աստիճանաբար զբազիտություն սովորեց և պատանին սկսեց դարոց գնալ: Փոքրիկ, լուրջ, խոշոր մտխրագույն-կապույտ աչքերով այդ պատանին կարող էր ամբողջ որերով առանձնանալ ու կարդալ: Յերեխաների խումբը քաշում էր նրան դեպի գետը կամ անտառ, նա յերբեմն գնում էր, յերբեմն հրաժարվում և յերբ շատ եյին ձանձրացնում, չէր վրբ-դովվում, չէր վիճում, այլ կարճ ու հատու շարժումով այնպես էր խփում իր մոտ կանգնածին, վոր նա ձեռք էր քաշում նրանից: Յեվ յերբ ավարտեց գյուղական դպրոցի կարճատև ուսումը, յերեխան ասաց հորը—նա ամբողջ կյանքում հոր հետ «դուք»-ով էր խոսում «Ապի, թույլ տվեք, վոր յես սովորեմ»: Հայրը մտախոհ նայեց նրան: Ել ի՞նչ ուսում կարող է լինել դրանից հետո. այդ տարիքի յերեխաներն սկսում էյին աշխատել, ոգնել ապրուստին: Քչերը միայն, վորոնք հարուստ էյին, կարող էյին քաղաք գնալ, մտնել հոգեվոր դպրոցը, կամ, վոր յերեխաների յերազանքի սահմանն էր, մտնել Կիևի գետային ուսումնարանը, կամ առևտրական դպրոցը, վորը բաց էր թողնում գործա-կատարներ՝ ըստ իրենց լուսանկարների համարյա բոլորովին նման աղաների: Ծերունի կազակը վոչինչ չկարողացավ խոստանալ կամ անել: Այն ժամանակ յերեխան ինքը, ով գիտե ինչ կերպ, տեղեկացավ թե Ռուսաստանում վորտեղ կարող էր սովորել, վորտե՞ղ կարող էյին ընդունել փոքրիկ գյուղացուն, ընդունել ձրի, առանց փողի: Կիևի յոթ պետական գիմնազիաների ճանապարհը փակ էր: Պավել Գալազանի կոլլեժի, յերկու ռեալական դպրոցների, յերկու պետական ռեալտրական դպրոցների, չորս մասնավոր և վեց մասնավոր գիմնազիաների ճանապարհը փակ էր: Ամբողջ յերկրում փոքրիկ գյուղացուն, ինչպես պարզվեց, կարող էր ընդունել միայն սրբերի պատկեր նկարել սովորեցնող դպրոցը՝ Կիևի մենաստանին կից, կամ Կիևի գիմնորա-բուժական յայրոցը: Այնտեղ ընդունում էյին պետության հաշվին և չորս տարում յերեխաներից

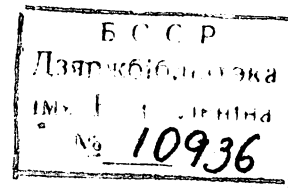
պատրաստում էյին ուղղափառ սրբի նկար նկարողներ և ճարպիկ բուժակներ, վորոնք, առանց յերկար մտածելու, բժշկում էյին բոլոր մարդկային ու ձիու հիվանդությունները յողով և գերչակաձեթով:

1910 թվի ոգոստոսի տասնհինգին, 14 տարեկան պատանին, պինդ տեղ պահած իր ծննդականը և մի քանի ոււրիւն, սպիտակեղենի ուսար ընծաների կապույր ձեռքին, առաջին անգամ մտավ Կիև, այդ զարմանալի քաղաքը, վոր յերկար դարեր փայլում էր Դնեպրի ափին: Պատանին անցավ բարտինների գրոսարանով, իտալացի քարտաշների սալահատակած փողոցներով և յեկավ Գոսպիտայինայա փողոցը: Նրան ընդունեցին: Նա ամբակազմ էր, միջահասակ, լայնաթիկունք և մաքուր դեմքով: Քննություններին պատասխանում էր համառոտ ու ճիշտ: Սկսվեց ուսուսական ռազմական բուժական յայրոցի ուսուցումը, վորտեղ յուրաքանչյուր ավագի առաջ, իսկ ավագ բոլորն էյին, բացի իր մի քանի հասակակիցներից, պետք էր կանգնել զգաստ, չունչը պահած և անել այն բոլորն, ինչ վոր հրամայում էյին: Յերբ բարձր դասարանցի մի սոված աշակերտ աչքերը դեպի տարածությունը հառած ասում էր. «Նախաճաշ չե՞ տեսնում», նա պետք է վայրկենապես այդ նախաճաշն ստեղծեր սեփական ուժերով և սեփական միջոցներով:

Մենության, թագուն մտքերի, ճնշված ցանկությունների, չիփահատուցված վիրավորանքների յերկու, յերեք տարի անցան:

Կիևը, Ռուսաստանը, աշխարհը, զորանոցների պատերից հեռու էյին: Յերբեմն կանչում էյին պարադների և արձանների բացման, բացատրում էյին Հայրենական պատերազմի հարյուրամյակի և Ռոմանովների տան յերեք հարյուրամյակի մասին:

Հասունացած և առնականացած 16-17 տարեկան պատանին վերջապես վկայագիր ստացավ: «Ռուսաց լեզու—լավ, թվաբանություն և յերկրաչափություն—

լավ, ուսաց պատմութիւն— լավ, լատիններեն— բավարար, քիմիա— բավարար, ֆիզիկա— բավարար, մարդակազմութիւն— լավ, վիրակապութեան գիտութիւն— շատ լավ, ղեզարանութիւն — լավ, ակտարանութիւն— լավ, գիւղինա— լավ, վիրահատութիւն— լավ, պրակտիկ աշխատանքներ և հիվանդապահութիւն— շատ լավ»:

Տարինը շարունակ անդադար գրքեր կարդացած ու պարագած պատանին նայում էր այս վկայագրին, նայում էր «յերկրորդ կարգի» իրավունքին և նորից կրկնում էր ինքն իրեն և հորն ու մորը. «Յես պետք է սովորեմ»: Յեւ սկսվեց մի նոր յեռամյակ՝ ծայրահեղ աղքատիկ աշխատանքի յեռամյակ, վոր հիվանդանոցներում ու ղեզատներում վարձատրվում էր կոպեկներով, մի յեռամյակ, վորի ընթացքում նրա սնունդն էր օրական 2 կոպեկի արդանակ, 3 կոպեկի շիրս և 2 կոպեկի ընթրիք: Մարդս իր այդ վաղ հասակում շատ նոր բան է հասկանում: Նոր ձևով յերեվաց նրան կիւր, վորտեղ ամեն վոք, ումեից նա գործ էր խնդրում, չափազանց շատ աշխատանք էր պահանջում և դրամարկից կամ փողամանից ղեկամութեամբ հանում էր մի քանի ուրբի, աշխատելով այն ել մաս—մաս անել և մաս—մաս տալ:

Չանազան ղեպքեր տեղի ունեցան: Իր գիտելիքների չափով պատանին ինքն իրեն հաշիվ էր տալիս, այդ ղեպքերի մասին, նա ուսական հասարակարգի տապալման օրգանական, համոզված կողմնակիցն էր: Յեւ սուղվա պես համառ ու լարված սովորում էր: Վերջապես 1915 թվի մարտի 24-ին նա նոր վկայագիր ստացավ: Այն, ինչ վոր ուրիշները, արտունյալները, ստանում էին դանդաղ, չափված իննը, կամ տասը տարում, նա ձեռք բերեց համառ, սլանամորոված կյանքի պայքարով: Նա միջնակարգ կրթութիւն ստացավ: Վկայագրում գրված էր. «Ռուսաց լեզու — 5, գրականութեան պատմութիւն — 5, ընդհանուր քաղաքացիական պատմութիւն — 5, ուսաց քաղաքացիական պատմութիւն — 5, հանրահաշիվ — 5, յերկրագագութիւն — 5, ֆիզիկա — 5, տիեզերագիտութիւն — 5, տրամաբանութիւն — 5, հոգեբանութիւն — 5, փիլիսոփայութեան պատմութիւն — 4, հունարեն — 4, լատիներեն — 5, Փրանսերեն — 5, ղերմաներեն — 5»: Սա սխրագործութիւն էր, մտածված ու հաշիված, վորովհետև հայրը և ղեպոյի ու արհեստանոցի նրա ընկերներն ասում էին նրան. «Նիկոլայ, դու մեզ պետք է ոգնես: Գալիս է ժամանակը, կտեսնես, թե ինչ ղեպքեր տեղի կունենան»: Յեւ Նիկոլայն ոգնում էր: Վոր մի ժամաբամ վոչ մի անգամ չձերբակալեց փայլուն, քաջ զինվորական բուժակին: Իսկ նա այս ու այն կողմ էր տանում կիւր բոլշևիկների կազմակերպութեան փաստաթղթերը և տպված նյութերը, տանում էր Չերնիգովչինայի յերկաթուղայիններին:

Չորակոչ: Բանակը լրացնում էին պրապորշչիկներ և հոսանքով: Այս շտապ կարգով սովորեցրած կիսաուսանների թիվը 200 հազարից անցնում էր: Նիկոլայ Շչորսը Պոլտավայում անցնում է պրապորշչիկները դասընթացը («Նիկոլայ, դու մեզ պետք կգաս»): Նա նշանակվեց 335-րդ Անապայի հետևակ գունդը: Այդ տարվա ավարտաներին անխնա քշում էին ռազմաճակատ: Ռուսական բանակը, տեխնիկայից և ռազմամթերքից զուրկ, նահանջում էր Մակենդեի և Նիսհորնի գերմանական բանակների ճնշման տակ: Ծատ հետեւակ ղնդեր կորուստների պատճառով իրենց կազմը փոփոխում էին արդեն մի քանի անգամ: Չվական լրացուցիչ մասերը հերթի էին կանգնած շտանց հրացաններին, սպասելով ղենքի, վոր հավաքում էին խրամատներում սպանվածներից ու վիրավորներից: Պրապորշչիկ Շչորսը տեսավ պատերազմի մեխանիկան և ցարական հրամանատարութեան ճշող ու դրահետ միասին ուրախացնող անկարողութիւնը: Կռիվներից մեկում նա վիրավորվեց: Դեպի թիկունք, հիվանդանոց ղնալիս, նա տեսավ նորակոչիկներին ու աշխարհագորականների նոր ղնացքներ և լսեց հազար անգամ լաված

յերգը «Ահա պրապորշչիկը յերիտասարդ հետեակի հառաչով աշխատում է գնդի դրոշը պահպանել»:

Փետրվարյան հեղափոխությունը Չերնիգովյան նահանգում ծնված գյուղացիական ծագումով պրապորշչիկ Շչորսի ձեռքը տվեց այսպիսի փաստաթուղթ. «Հիվանդ տուբերկուլյոզով, վիրավորվելու և հյուսվելու հետևանքով: Կոխի բացիլներ — 10-20 մանրադիտակի տեսողութայան դաշտի վրա»: Ստորագրություն Սիմֆերոպոլի հիվանդանոցի բժշկական հանձնաժողովի. նրա ձեռքը տվին նաև մի գրություն այն մասին, վոր պրապորշչիկը բավարարված է վերջին ամսվա աշխատավարձով, ինչպես և կերակուր յեփելու, բնակարանը տաքացնելու փայտի ու լուսավորելու նավթի գրամով: Նրան տվին նաև անձնագիր՝ հետևյալ մակագրությամբ. «Զինվորական ծառայության համար միանգամայն անսլետք է ճանաչված»:

Այս 1917 թվի դեկտեմբերին եր: Փաստաթղթերի վրա կար յերկգլխանի արծիվով կնիքը գոյություն չունեցող կառավարության, այն կառավարության, վորը ինքրցիայով, մեխանիկորեն, մարդկանց չպրտում եր այս ու այն կողմ, ինչ վոր կոպեկներ եր սալիս նավթի համար:

Կրկին սարսափելի մենակություն, հոգնածություն, վերք և տուբերկուլյոզ:

Փիբրե նիհար ճամբրուկ, զինվորական սպիտակեզեն, ոճառ, յերեսսրբիչ, ատամի խոզանակ, մի քանի կանոնադրություն 1915 թ. մակագրով, ալյումինե զրալ ու պատառաքաղ, մի գույգ լուսանկար:

Ձմեռը դաժան եր: Ի պատասխան ժողովրդական բնական սրահանջի, հողի դարավոր պահանջի, ի պատասխան խաղաղության պահանջի՝ տերերի, գործարարների, փաստաբանների ու խմբադիրների, նրանց սպաների ու զեներալների վռհմակը նետվեց դեպի Գերմանիա: Նրանք զաղտագողի անցան և զնացին գերմանական ռազմաճակատը, համբուրեցին գերմա-

նական սպաներին և հրավիրեցին խաղաղացնելու ու վռնչացնելու իրենց իսկ ժողովրդին:

Գերմանական և ավստրիական կորսուսները, մինչև 500 հազար հոգի, շարժվեցին դեպի Ուկրաինա: Փախստականները — Պետլյուբան և ուրիշները — պայման ստորագրեցին, վորի հիման վրա, «ոգնության» համար Գերմանիան, առ 31 հունիսի 1917 թ. ստանալու յեր 60 միլիոն փութ ցորեն, 2 ³/₄ միլիոն փութ կենդանի անասուն, 400 միլիոն ձու, 37 ¹/₂ միլիոն փութ յերկաթի հանք և յուրաքանչյուր գերմանական զինվորի իրավունք ամեն ոք Գերմանիա ուղարկելու 12 գրվանքանոց մթերային ծանրոց, այսինքըն՝ լրացուցիչ արտահանում 43 միլիոն 800 հազար փութ սննդամթերքի (խոզի ձարալ, յուղ, շաքար, ալյուր և այլն):

Գերմանական զորքերը շարժվեցին դեպի Ուկրաինա: Առաջին կարմիր գվարդիական խմբերն սկսեցին Ուկրաինայի պաշտպանությունը:

Պաշտոնաթող հաշմանդամ պրապորշչիկ Շչորսը վորոշում ընդունեց: Նա շտապեց դեպի Չերնիգովշչինա: Ղրիմից Չերնիգովշչինա անցնելը չափազանց դժվար եր: Անցնում եյին հարյուր հազարավոր զորացրված ռուս զինվորներ, գնում եյին փախստականներ, անցնում եյին ռազմական խմբեր, նրանց մեջ ցցված եյին թարկովի, Ռոստովի, Ոդեսայի, Կիևի անդրդավելի սպեկուլյանտների բեռները: Յերկաթուղային շարժումը միանգամայն խախտված եր: Գերմանական զորքերի մոխրագույն հեղեղը գրավեց Ուկրաինան՝ շարժվելով դեպի արեվելք: Գեներալ Եյիհորնը, զրույելով ազգային Ուկրաինայի ներկայացուցիչներին հետ, ասաց. «Ռուսաստան — այդ դեռ յես գուցե կը հասկանամ, իսկ Ուկրաինա — այդ յես չեմ հասկանում»: Գերմանական զորքերը գրավեցին Կիևը: Առաջին իսկ որը քաղաքը փաթաթվեց հարյուրավոր լաբերով, վորոնք միացնում եյին շտաբները, պարետաները, վաստիկանական նախագահությունները, զին-

վորական դատարանները: Ամենաճշանավոր շենքերի տանիքները վրա, զնդացիները մոտ քարացած հերթապահութիւն ելին անուժ ծանր մոխրագուլն սողպատե սաղավարտ դրած մարդիկ: Փողոցում ձերբակալեցին մի անցորդի, վորը չէր վողջուներ գերմանական սպային: Այդ մարդուն տարան: Գերմանական սպան ասաց. «Նա կարծում է, թե ինքը դեռ Ռուսաստանումն է»:

Նիկոլայ Շչորսն անցնում էր գերմանացիներէ գրաված վայրերով: Գերմանական պահակների և վերահսկիչների հայացքները լուռ հանդիպում էին գունատ, չոր, հասարակ շինել հազած մարդու հայացքին, վորի գինվորական գլխարկից արդէն հանված էր կոկարդը: «Ձեր անձնագիրը»: Նրանք ստուգում էին և վերադարձնում անձնագիրը: Հաշմանդամ է:

Նիկոլայ Շչորսը տուն յեկավ: Հայրը թագնվել էր գերմանական զորակոչից, տանը սով էր ու դատարհուլթյուն: Խրճիթը նրան բոլորովին փոքր թվաց: Կրտսեր յեղբայրներն ու քույրերը վրա ընկան վերադարձած յեղբոր մաղախին, այն յեղբոր, վորը, յերկար տարիներ տանը չէր յեղել: Յեղբայրն զգուշությամբ նրանց ձեռքերը հեռացրեց: «Ի՞նչ է, հաց չե՞ս տա»: Այն ժամանակ վորդին կամաց ասաց մորը, վոր այնտեղ վոչ թե հաց է, այլ ձեռքի նոսակներ: Մայրը գլուխն ուրրեց ու լաց յեղավ: Վորդին հագում էր, մայրը նայում էր նրան: Գիշերը յեկավ և հայրը: Վորդին նրա հետ առանձնացավ և այդ խորհրդակցությանը յերկուսն ել վորոշեցին ապստամբութիւն բարձրացնել: «Բայց չե՞ վոր դու անպետք ես գինվորական ծառայության համար»: Ինչպէս միշտ, լակոնական վճռով և զուսպ, Նիկոլայ Շչորսը պատասխանեց. «Այդ դուք հետո կտեսներ»: Չորս որ նա նստեց տանը: Գերմանացիք յեկան խուզարկության, նա թագնվեց գումում: Գերմանական սպան ծեծեց մորը, մի քանի անգամ խփեց ատրճանակի կոթով և գոչեց. «Erchiesse» (կղնդակահարեմ): Մայրը գիշերը շնչաց

վորդուն. «Ձե՞ վոր դու ուսումնական մարդ ես, ամեն բան ձեռիցդ կդա, խսկ այժմ և՛ դու և՛ մենք հանցազործներ ենք համարվում»: Վորդին վերցրեց ուտելիքը և պատասխանեց. «Մի՛ հուզվիր, մայրիկ, մենք այնպէս կանենք, վոր մարդկանց համար լավ կլինի»: Չորս որ ու գիշեր կարմիր բանակի ջոկատի նոր հրամանատարը՝ ընկեր Նիկոլայ Շչորսը հետախուզում էր գերմանացիների դասավորութիւնը: Նա խոսում էր տասնյակ գլուղացիների հետ: Գերմանացիներն ավելի ու ավելի սարսափելի և ուժեղ էին ճնշում: Գլուղացիներից խլում էին նախկին կարվածատիրական ինվենտարը: Խլում էին անցյալ տարվա բերքը, ի հատուցումն հողատերերի կրած վնասների: Գործում էին չափված ու սառնարցուն: Խրճիթներին թնդանոթ էին խփում և պահանջում էին տառացիորէն մինչև ցերեկվա ժամը 12-ը հանձնել այսինչ քանակությամբ հաց, անասուն, ճարպեղեն և ձու, համաձայն Ուկրաինայի ազգայնական կառավարության հետ կապած պայմանագրի: Վիրավորվածները սողում էին և վերջին շնչում ջուր էին խնդրում: Գերմանական սպաները պատասխանում էին. «Դուք առանց ջրի ել կձեռնեք»: Հեռանալիս կանոնավոր ստացականներ էին տալիս, վորոնց մեջ գները ութ անգամ ավելի պակաս էին գրված լինում, քան դուրսութիւն ունեցին Ուկրաինայում: Ծերունիները դիմում էին գրում և, վախվխելով շուրջը նայելով՝ հարցնում էին Շչորսին, թե ում պետք է տան, «վորպեսզի գլուղացիներն աղատվեն այդ թշվառութիւնից, վորպիսին ամենաձեր մարդիկն անգամ չեն հիշում»: Շչորսը դիտում էր մարդկանց և հավատարիմներին, հուսալիներին վաւերագրեր էր տալիս: Գլուղերում խրամատներից վերադարձածներ շատ կային: Գերմանացիք այնպիսի ուժեղ էին մտցրել, վորպիսին Ուկրաինան չէր տեսել նույնիսկ դաժան Գոնտեյի և ժեղեղնյակի ժամանակ: Յերևացին պարետային վարչության կոմենդատուրայի հրամանները՝ «Հուղարկական դավանանքի բնակիչ»

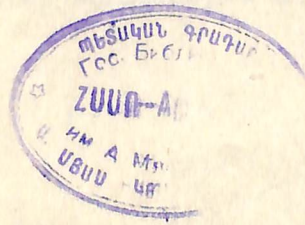
ներին արգելվում է վորուհե հարարերու թյան մեջ մըտնել գերմանական զինվորների հետ, զբոսնել նրանց հետ, խոսել և այլն: Այս հրամանը խախտողը պատժվում է առաջին անգամ ծեծով, յերկրորդ անգամ՝ գնդակահարությամբ: Շչորսը զրուցում էր ճակատայինների, ուսանների, ուկրաինացիների ու հրեանների հետ և նրա հետևից գնացին մոտ 300 հոգի: Նա այդ մարդկանց բացատրեց, թե ինչպես պետք է վարել պարտիզանական պատերազմը, բացատրեց, վոր կանոնավոր դաշտային բանակի դեմ պետք է դործել խելքով: Յեվ գերմանական զորամասերը, վորոնք ելելոններով ուղիղ զորաչարժեր կատարելուց յերես եյին առել, հանկարծ մի քանի շմեցուցիչ ու շեշտակի հարված ստացան մի անհայտ կարմիր զորամասից: Գյուղացիները տեսնում էին Շչորսի առաջխաղացումը, տալիս էյին նրան սննդամթերք, վալադներ, զենք ու ոթեվան:

1918 թվի ամռան մոտ գերմանացիներն ուկրաինական ապստամբական ջոկատներին ստիպեցին քաշվել դեպի չեզոք գոտին, դեպի ՌՍՖՍՀ սահմանը: Ուկրաինական ապստամբության ղեկավարներից մի խումբ Մոսկվա գնաց: Այս խմբին ընդունեց Լենինը: Նա նրանց չստիպեց սպասել, ընդունեց վրտի վրա, յուրաքանչյուրին առանձին բարևեց, ուշադրությամբ լսեց, և յերբ սկսեց խոսել նրանցից ամենայերիտասարդը, շատ կանոնավոր հագնված, գոտին ամուր կապած մի հրամանատար, — դա Շչորսն էր, — Լենինն սկսեց զրի առնել: Շչորսը զինվորականի պես ամփոփ, հակիրճ տեղեկություններ էր տալիս գերմանական բանակի, նրա դործողությունների, կազմերի, արամադրությունների մասին: Լենինն ուշադրությամբ լսում էր, նա անմիջական մասնակցի միջոցով ստուգում էր իր հաշիվներն այն կարճատև դադարի մասին, վոր ստացվել էր Բրեստում: Յերկրի համար այժմ խնդիրն այն էր, վոր ժամանակ շահվի և ուժեր համալրվի: Շչորսը շարունակում էր իր գեկուցումը: Նա

առանց վախենալու բացասական բնութագիր էր տալիս պարտիզանական ջոկատներին մասսային: Նա առում էր այն, ինչի մասին մտածում էր ինքը՝ Լենինը — կանոնավոր բանակի մասին:

Ուկրաինական ընկերների մի մասը մնաց զինվորական դասընթացներում, Շչորսը ուղղաճակատ վերադարձավ: Նա հանձնարարություն էր ստացել՝ ձեռնամուխ լինել նոր զորամասեր կազմակերպելուն: Չեզոք գոտու մոտ, այն ժամանակվա Ռուսաստանի սահմանում, յերկաթուղու կայարաններում կուտակվել էյին շտապ կարգով Ուկրաինայից դուրս բերված գույքով լիքը հարյուրավոր վագոններ: Շչորսը և 10-15 մարդուց բաղկացած կուտակցական աշխատավորների մի խումբ սկսեցին տեսակավորել և հաշվի առնել այդ գույքը: «Բանակը՝ պլան է և հաշվառում», — ասաց Շչորսն ընկերներին: Առավոտյան ժամի 8-ից մինչև յերեկոյան ժամը 10-ը նրանք պոկում էյին վագոնների կապարե կնիքները, տեղափոխում ու հաշվում տուպրակները, փամփուշտի և ումարի արկղները, թամբերը, վերնաշապիկների կապոցները, հրացանի յուղի բետոնները: Ով վոր գալիս էր Շչորսի մոտ, Շչորսը հարցնում էր. կոմունիստ ե արդյոք: Յեթե յեկողը կոմունիստ էր լինում, Շչորսը նրան վորոշ ուղղաճական առաջադրություն էր տալիս և բացատրում, վոր կոմունիստ լինել՝ նշանակում է զինվորական լինել:

Յերբ նա ամբողջ գույքը տեսակավորեց ու դասավորեց Մոսկվա-Կիևյան գլխավոր յերկաթուղադժի Ձերնովո և Ունեչա կայարանների հարյուրավոր վագոններում, դրանից հետո հավաքաբան բաժին ստեղծեց: «Այժմ յես կարող եմ մարդկանց հասկացնել, զինել և միանգամից նրանց զբաղեցնել»: Ժողովուրդը շարժվեց դեպի Շչորսը, վորին արդեն ճանաչում էյին գերմանացիների դեմ վարած մարտերով: Գալիս էյին Ուկրաինայից, ցույց էյին տալիս մուգ-կարմիր շերտերով ծածկված մեջքերը և հայտնում. «Կամավոր

ենք գրվում»։ Գերմանական խրամատներին անցած մարդկանց, թվում էր, թե կարելի չէր հավատալ, սուկայն Շչորսը, այնուամենայնիվ, յուրաքանչյուրին սուսուցում էր։ Նա Ուկրաինայում մեծ կապեր ուներ։ Յերբեմն գալիս էյին քաջ յերիտասարդներ այլ գործամասերից, նստում և պատկում էյին շտաբի շուրջը, ծխում էյին, շատախոսում։ Շչորսն ամեն անգամ այդ մարդկանց մոտ էր գնում ըստ կանոնադրության հաղներված, սափրված, վերնաշապիկը կանոնավոր ուղղած։ Յերբ տղաներն սկսում էյին խոսել իրար ընդհատելով՝ նա դիտողութուն էր անում. «Թող խոսի մեկը-ավագը։ Ի՛նչ է, տղե՛րք, չգիտե՞ք, թե վորտեղ էք գտնվում դուք»։ Պատկածները գլուխները շուտ էյին տալիս ու լռում։ Համհարզն ավելացնում էր. «Յերբ խոսում են գնդի հրամանատարի հետ, պետք է վոտքի՛ կանգնել»։ Տղաները վոտքի էյին կանգնում։ Ամեն ոք նա իր գունդը դուրս էր բերում շարքային և տակտիկական պարապմունքների։ 1918 թվի ամռանը տարրերինակ էր լսել գնդապետի վորոշակի գինվորական ձայնը, վորը պահանջում էր. «սվինները մի՛ շարժեք», «վոտներդ ամո՛ւր», «ուղղութուն պահպանե՛լ», «ծունկը չծալե՛լ»։

Ուրիշ գործասերի չնմանող գործաս կազմակերպելը մի շարք մարդկանց հուզում էր ու անհանգստացնում։ Սկսեցին փնթփնթալ «հին կարգերի» մասին։ Գնդի հրամանատարի անվան շուրջը գանաղան պատմություններ սարքեցին։ Հանկարծ գնդում «համաճարակ» սկսվեց։ Ամեն առավոտ, յերբ դումարտակները շարվում էյին պարապմունքի, հարյուրավոր մարդիկ ձգվում էյին դեպի բուժարան։ Այս «փայլուն» գաղափարը տվեց մի «քաջ» մարտիկ, Դոնի կազակ, վորը համոզված կերպով բացատրում էր, թե գնդում վերականգնում են հին ութիմը և վոր պետք է դրանից խուսափել։ Շչորսը գնաց բուժարան և սկսեց ինքը լրսել ու քննել մարդկանց։ Սուտ հիվանդ ձեռքողներին նա դյուրությամբ ապացուցում էր, վոր նրանք ստոր

կերպով խաբում են, հիվանդներին խորհուրդներ եր տալիս, պատմում էր նրանց հիվանդության հավանական ընթացքի մասին և շատերին ապշեցնում էր դեպի ագնոզի ճշտությամբ։ Յերկու-յերեքին նա ծաղրեց և հիվանդների վողջ ամբոխը բարձրաձայն, կազակավորի հռհռաց հենց այդպիսի հիվանդ ձեռքողների վրա, վորպիսին էր ամբոխի մեջ գտնվածներից յուրաքանչյուրը։ «Նա, ասում են, ուրիշ տեսակ մարդ է՝ և՛ բրժիչիկ է և՛ գնդի հրամանատար»։ Համաճարակը մի ուրում դադարեց։

Սեպտեմբերի 12-ին, յերբ գունդը բաժանանաչափ մարզված էր, Շչորսը ղեկուցեց այդ մասին, կլոր կրնիք պատվիրեց հետևյալ մակագրությամբ. «Ուկրաինական Բոգունի անվան հեղափոխական դունդ»։ Բոգուն պատմական անուն է։ Դա հին կազակական գնդապետ էր, անվախ, խորամանկ ու արագաշարժ, վոր բաղձաթիվ կռիվներում հաղթել էր լեհական պաներին։

Այն խորամանկ Դոնի կազակը, վորի վրա տղերքը ծիծաղել էյին, վճռեց վերջ տալ, վոչնչացնել Շչորսին։ Նա մի խումբ մարդիկ ընտրեց, գիշերը շրջապատեց գնդի շտաբը և նետվեց Շչորսի մոտ։ Շչորսը պարպում էր։ «Դե՛, վերջացրո՛ւ, հանձնիր փաստաթղթերը, դրամը, կնիքը և աղոթիր»։ Շչորսը տեղից չշարժվեց։ Նա կազակին ասաց. «Իսկույն ճանապարհվիր դեպի բանտը»։ Այդ ժամանակ ինչ վոր մեկը պատուհանի փեղկը ծեծեց, փեղկը բացվեց, յերևաց մազափրնջով մի գլուխ և Շչորսին ասաց. «Դե՛, շտ մի խոսի, դու չըջապատված ես»։ Շչորսը վեր կացավ, ասաց, վոր կվերցնի անհրաժեշտ իրերը, գնաց մյուս սենյակը և վերադարձավ, ձեռքին ձեռնանունակ ու ստորձանակ։ Նա սյնպիսի տեսք ուներ, վոր մարդիկ գլխապատառ փախան։ Նրանց յետևից Շչորսը գոչեց. «Ե՛լս, սրիկա՛։ Յես ինչպե՞ս պետք է կովի տանեմ այդպիսիներին, յերբ մի մարդուց փախչում են»։ Խնդրությունը առավոտյան դեմ վերացված էր։

Շչորսն իր գունդը փորձեց մի քանի մարտական հարվածներով: Գերմանական հրամանատարութիւնը պատգամավորութիւն ուղարկեց: Յերեք սպա յեկան Բոգունյան գնդի շտաբը: Նրանք առաջին անգամ եյին իրենց առաջ այդքան մոտիկից Կարմիր բանակ տեսնում: Նրանց առջև սեղանի մոտ նստած էր մի մարդ, մեծ, լուսավոր աչքերի թափանցող հայացքով: Նրա աջ ու ձախ կողմերում կանգնած էյին հրամանատարները: Յուրաքանչյուրի թւին կարված էր մահուղի կարմիր շեղանկյունի (ուսմբ) հրացանով ու գնդացի-րով: Շչորսը տեղից չկանգնեց և գերմանացիներին չհրավիրեց նստելու: Գերմանական սպան հայտնեց. «Դուք ձեր հարձակումներով գերմանական բանակին անհանգստացնում եք: Գերմանական հրամանատարութեան անունից առաջարկում եմ դադարեցնել նման գործողութիւնները, հակառակ դեպքում գործի կղբվեն յերկու գերմանական գունդ և դուք կվռչնաքվեք»: Շչորսը չեշտակի նայեց և պատասխանեց. «Այդ յե՛ս չեմ ձեզ անհանգստացնում, այլ դո՛ւք եք Ուկրաինայի ժողովրդին անհանգստացնում: Ո՞վ է ձեզ այստեղ կանչել»: Շչորսը վեր կացավ, հրամանատարները ձրվեցին: Գերմանացիք քիչ յեա քաշվեցին: «Հաղորդեցեք գերմանական հրամանատարութեանը, — ասաց Շչորսը, — վոր գերմանական զորքերը հեռացնեն մեր յերկրամասից: Ձեր գնդերի դեմ մենք կշարժենք մեր գնդերը, և նրանք ավելի շատ կլինեն, և նրանք ավելի ուժեղ կլինեն»:

Առավոտից մինչև յերեկու Շչորսն աշխատում էր գնդի մարտական վերապատրաստման վրա: Հրացանները ստուգված էյին, մարդիկ դասավորված էյին վաշտերում՝ հաշվի առնելով նրանց կուսակցականութիւնը և պատրաստականութիւնը: Յերեկոները Շչորսն ամեն ոք լինում էր սահմանագծային Չեկայի նիստերին: Այդ անհրաժեշտ էր: Ուկրաինա յեր գնում փախստական — վտարանդիների անընդհատ հեղեղ: Պետերբուրգի և Մոսկվայի բուրժուազիան դնում էր

Կիև: Այնտեղ կարելի էր իրեր գրավ դնել, վաճառել, դնել, ճաշարաններն ու թեյարանները գնալ: Այնտեղ բոլորն էլ իրենց մարդիկն էյին, այնտեղ զանազան տեղեր էյին տալիս, այնտեղ հատուցում էյին հեղափոխութեան պատճառով ստացած վնասների փոխարեն: Գիշեր ու ցերեկ Ունեչա կայարանից անցնում էյին, այժմ՝ վերջացած մարդկային ցեղի զանազան տեսակ բուրժուական հազարավոր ներկայացուցիչներ: Նրանք ունեյին անցազրեր, ուկրաինական անձնագրեր, նրանց ստիպված էյին բաց թողնել: Բայց սա կլինէր միայն մեխանիկական ֆունկցիա, սլետք էր մարդկանց ուսումնասիրել: Յեվ Շչորսը ուսումնասիրում էր նրանց, դնում էր հարցապոլցակները, փաստաթղթերը, զրույց էր անում: Միաժամանակ հարավից մի ուրիշ դասակարգային դաղթի հեղեղ էր գալիս — գալիս էյին ապստամբները, ընդհատակյա աշխատողներ, կոմունիստների ընտանիքներ և խորհրդային ծառայողներ: Մի կապուցի մեջ էյին կապվում հազարավոր մարդկային գործեր, վիճակներ, վողբեր-գութիւններ: Այս աշխատանքը կատարելով, նա այս ու այն բանակի մեծ քանակութեամբ մարդկանց ճանաչեց, ուսումնասիրեց այդ մարդկանց առավելութիւններն ու պակասութիւնները և սպա հմտորեն ոգտազորձեց նրանց:

Նա իզուր ժամանակ չէր վատնում: Գերմանական 106-րդ հետևակ գնդի հարևանութիւնը նրան պարտադրում էր մտածել ինտերնացիոնալ աշխատանքի մասին: Նոյեմբերին, յերբ ռադիոն հաղորդեց գերմանական հեղափոխութեան մասին, Շչորսն ինքը գնաց գերմանական 106-րդ գունդը: Այնտեղ նրան արդեն ճամանական էյին: Սպաները փորձում էյին կանգնեցնել նրան, բայց սպարդյուն: Նա անցավ զինվորների մոտ, շնորհավորեց նրանց և առաջին անգամ լսեց գերմանական հեղափոխական «ուռան»: Գնդի Կարմիր հրամանատարը չըջապատված էր գերմանական զինվորներով, նատարը չըջապատված էր գերմանական զինվորներով, սիգար էր

յին տալիս, լրագրեր ու գինի: Շչորսը վերցնում էր լրագրերը և, ժպտալով հրատարվում էր սիգարներից ու գինուց, վորովհետև նա յերբեք իր կյանքում վոչ խմել էր, վոչ ծխել: Ահա Շչորսի հեռագրերից մեկը կրեմլ ուղղած. «Գերմանացիները կաղմակերպել են խորհուրդ, կապը հարթված է: Տեղի ունեցավ հանդիսակարգ (ցերեմոնիալ), գերմանական զինվորները հանդիսավոր յերթով անցան մեր մարտիկների առաջից: Գերմանական զորանոցի վրա կարմիր դրոշակ է ծածանվում: Գերմանացիներից վոմանք մնում են մեր զնդում: Բողոնյան գունդն անցավ սահմանաբաժան դիժը»: Գերմանական և մեր յերկրի հեղափոխական զորամասերի հանդիպումը ցնցող էր: Գերմանացիք անցնում էյին հանդիսավոր յերթով և շարունակ ողում «ուռա» յեր հնչում: Նրանք արտասվում էյին՝ չափազանց բախտավոր նրանով, վոր պատերազմը վերջացավ, նրանով, վոր իրենք ազատ են, նրանով, վոր իրենց՝ գերմանական բանվորներին ու գյուղացիներին, Ուկրաինայի ժողովուրդը ներում է նրանց ակամա ծառայության համար: Մարդիկ հուզված բացատրվում էյին, յերջանկությունից, հուզմունքից դողդողում էյին և անզգայնում, յերբ գյուղացիների մոտով, յերբ գերմանացիների մոտով անցնում էր Բողոնյան գունդը: Այն ժամանակ մարդիկ տեսան, թե ինչ տեսք ունի իսկական Կարմիր բանակը:

Այդ որերին Ունեչի կուսկումի հասցեյով ստացվեց Լենինի հեռագիրը: Շչորսը պատասխանեց. «Մենք միացանք գերմանական զինվորների հետ, պարենավորվում ենք միևնույն խոհանոցից, գերմանացիք ու մերոնք յերգում են ինտերնացիոնալ հիմներ»: Այդ ժամանակ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատներն սկսեցին պառակտման պրովակացիա սարքել: Սակայն սոցիալ-դեմոկրատ Պեյքը, վորը գերմանական պատգամավոր դարձավ, հանդիպեց Շչորսի գարմանալի զգայնությանը և ուժեղ կամքին: Շչորսը տուն՝ Գերմանիա յեր ուղարկում գերմանական զինվորներին, ընդունում էր իր

մոտ այն գերմանացի կամավորներին, վորոնք 106-րդ գերմանական հետևակ զնդում «Սպարտակ» բլիշն էյին կաղմակերպել, իսկ վորոնք փորձում էյին խանդարել և կանգնեցնել Կարմիր բանակի շարժումը, ուժեղորեն փոխում էր նրանց միտքը, դրանով ապացուցելով, վոր մենք իսկապես կարող ենք ավելի շատ զնդեր դուրս բերել, քան թշնամին և ավելի ամուր քան թշնամու զնդերը: Կարմիր բանակն առաջ էր շարժվում Ուկրաինական ռազմաճակատի ամբողջ հսկատարածությամբ: Շտապելով և իշխանության կառչելով՝ Սիմոն Պետլյուրան այն ժամանակ Բելայա Յերկովում հրապարակում է մի հրովարտակ, վորի մեջ կեղծում է բանվորա-գյուղացիական բոլշևիկյան շարժման լողունգները: Այդ որերին Պետլյուրայի մոտ են հավաքվում մոտ 50 հազար խարված ապստամբ-գյուղացիներ: Նրանք ոգնում են Պետլյուրային Կիև մտնել և զնում են «Խորհուրդների իշխանության համար» մակագրությամբ դրոշակներով: Յեվ յերբ Կիևը Պետլյուրայի ձեռքն անցավ, նրա ատամանները՝ Բոլբոչանը և պատժող Կովենկոն գյուղացիական համագումարի ծեծ են կաղմակերպում: Պալտավայում ծեծեցին յապստամբներին: Խարկովում, յերկու շաբաթվա ընթացքում չորս անգամ տակնուվրա արին պրոֆմիլությունները: Այն ժամանակ Ուկրաինայում տարածվեց «Բոլշևիկների հետևից» կոչը, կանոնավոր ապստամբության համար: Շարժվեցին տասնյակ ու հարյուրավոր կուսակցական կաղմակերպություններ և թագ կացած զորամասեր, վորոնք կաղմակերպված էյին դեռ 1918 թվի ամռանը, Ուկրաինայի կոմունիստական կուսակցության առաջին համագումարի կամքով: Շչորսը Բողոնյան գունդը տարավ Կիևի վրա: Պետլյուրայի արտաստվոր պրովոկացիան պետք էր լիկվիդացիայի յենթարկել: Շչորսն այդ որերին ինչ վոր փոխվել էր. նա դարձել էր ավելի շարժուն, ավելի շփվող: Նա ամեն տեղ էր: Ուղարկում էր գերմանացիներին, ընդունում էր նրանց զենքերը, ստուգում էր

մարտիկները կոչիկները — մինչև Կիև շատ ճանապարհ կար — կարգավորում էր գումակը, Գնդացրային սահնակ հնարեց: Այս յեռուցեոի ժամանակ Շչորսի մոտ գյուղացիներ յեկան: «Բարե՛վ, քեոի Միկոլա»: Այն հանգամանքը, վոր Գեո անցյալ տարի հաշմանդամ պրապորչիկին այնքան էլ չվստահող ծերունիները հիմա 23 տարեկան մարդուն «քեոի» էյին անվանում, հենց այդքանն էլ ժողովրդի հարգանքի մեծ վրկայություն էր: Շչորսը ծերունիներին պատասխանեց սիրայիր և քաղաքավարի: Ամենածերը ձեռքով ցույց տվեց մյուսներին և ասաց.

— Ահա՛, մենք հեծյալ գունդ ենք:

Շչորսը հարցրեց.

— Հապա վորտե՞ղ են ձիերը:

— Ձիեր չունենք: Աղքատություն է:

— Այդպես: Այն ժամանակ ձիերը կովի մեջ կլվերցնենք:

Յեվ, իսկապես, Կիևի վրա հարձակվելիս ձիեր վերցրին, ինքն էլ պահեստները վորոնեց և գտավ նիղակներ ու թրեր: Մարտիկները ձիեր ստացան և Շչորսը հրամայեց նրանց խարանել: Ծերունիները հավանություն տալով նկատեցին. «Լավ տնտեսվար ե, իսկույն յերևում ե»:

Բանակը հարձակվում էր արագ: Ստոնամանիքներն ու բուքերն արգելք չէյին հանդիսանում: «Չարկիր Պետլյուրին» հնչում էր Բոգունյան և հարևան Տարասչանյան գնդերի շարքերում: Մարտիկները ճաղրանքով աղավաղում էյին Պետլյուրայի անունը: Յեվ, վորպեսզի Շչորսին կանգնեցնեն, Պետլյուրայի գործակալներն ամբողջ դոտում հայտարարեցին, թե դալիս է ցարական գեներալ Շչորսն՝ Ուկրաինան ստըրկացնելու համար: Շչորսը շարում էր հազարավոր Գերի պետլյուրականներ, դուրս էր դալիս նրանց առաջ հասարակ կերպով, հին շինել հագած, դլխարկի վրա կարմիր աստղ և ժպտալով, Ուկրաինայի գյուղացու լեզվով ասում էր նրանց. «Ահա յես եմ — Շչորսը:

Բարե՛վ ձեզ»: Նա պատմում էր նրանց կուսակցության մասին, Կարմիր բանակի մասին, հիշեցնում էր նրանց այն բոլորը, ինչ վոր անում էյին գերմանական գեներալները, կալվածատերերը: Հազարավոր մարդիկ լրսում էյին նրա պարզ խոսքը, վորի յուրաքանչյուր բառը ճշմարիտ էր: Յերբեմն, յերբ վորևէ մեկը մրսած լինելով հաղթմ էր, նրան բշտում էյին և նա վախեցած լուում էր: Շչորսը վորևէ ուրախ դիտողություն էր անում, գերի գունդը հոհում էր, մարդիկ ավելի էյին մոտենում նրան և Շչորսին՝ իրենց ընկերոջն ու քեռուն խնդրում էյին իրենց էլ ընդունել «Չերվոնյան բանակը»: Շչորսը հաղցնում էր, թե՛ պատրա՞ստ են արդյոք ծառայելու ժողովրդի գործին, և յերբ գերիները Պետլյուրայի վրա կատաղած, վորը նրանց այդպես խաբել էր, աղաղակում էյին, թե ամեն բան կանեն, Շչորսն ասում էր. «Լա՛վ: Ահա թե ինչ... վերադարձեք Պետլյուրայի բանակը, պատմեցեք այն բոլորը, ինչ վոր տեսաք մեզ մոտ, բանվորների ու գյուղացիների և Ուկրաինայի բոլշևիկների մոտ և խաբվածներին ձեզ հետ յետ բերեցեք»: Իսկ մեծ հասակ ունեցողներին և ավելի թույլ մարդկանց Շչորսն իրենց տներն էր ուղարկում՝ հանձնարարելով նրանց հեղկոմներին:

Պետլյուրայի լավագույն կազրային զորամասերը՝ մահվան ջոկատները չկարողացան կագնեցնել բոգունցիների հարձակումը: Նախապես հաշված չըջանցի զորաշարժերով Շչորսը գրավում էր վայր վայրի յետևից: Չերնիգովում նա դիտում էր գրաված ուղմական պահեստները: Նրան առաջնորդում էր ծերունի ինտենդանտը, վորն այդ պահեստներում նստած էր համարյա տաճկական պատերազմի ուրբից: Մի պահեստի մոտ ծերունին հանցավորի պես գեկուցեց, թե՛ պահեստը կնքված է առանց իրեն և ինքը բաց անելու իրավունք չունի: Շչորսը ժպտաց և հրամայեց փականազորձներ բերել: Նրանք հանեցին դարպասը՝ չփչացնելով վո՛չ կնիքները, վո՛չ կողպեքը: Պահեստից վեր-

ցրին 200 նոր գնդացիք, արկղներում տեղավորված: Բերվարում, Կիևի վրա գրոհ տալուց առաջ, բողո- նականների զորատես եր: Լուր եր տարածվել, թե Պետլյուրան 167 թնդանոթ ե պատրաստել և Դնեպրի բարձր աջ ափից պետք ե Շչորսին ջարդուփշուր անի: Շչորսն սկսեց առաջ շարժվել: Պետլյուրան չգիմա- ցավ, և իմանալով, վոր շրջանցից դժվար կլինի դուրս պրծնել, փախավ:

1919 թվի փետրվարի 6-ին Շչորսը մտավ Կիև: Թնդանոթաձգությունից քաղաքում համարյա բոլոր ապակիները ջարդվել էին, սակայն առաջվա պես հրաշալի էին զբոսավայրերը և այն փողոցները, վոր- տեղ յերբեմն շրջում եր փոքրիկ գյուղացի-պատանին՝ գիտություն վորոնելով: Շչորսը դարձավ քաղաքի պարետ, գեներալ-նահանգապետի պալատում: Ահա նրա հրամաններից մեկը. «Շրջանային բոլոր պարետ- ներին. հաշվառման յենթարկել բոլոր բուրժուական տները, առանձնատները, կցաշենքերը և այլն: Հաշվի տոնել այդ շենքերը ռազմագիտական տեսակետից ինչ- պես և բանվորներին այնտեղ փոխադրելու համար նը- կուղներից ու խրճիթներից, վորոնց մեջ մինչև այժմ փառում են նրանք»: Կիևում վերցրին մինչև 3000 գըն- դացիք, 100.000-ից ավելի ուսմբ, մոտ 100 թնդանոթ, 20.000 հրացան, 17.000.000 փամփուշտ, 300 ավտո- մոբիլ, մոտ 1.000.000 հին շինել, 40.000 վերնաշա- պիկ, մոտ 50.000 գուլգ կոշիկ և այլն: Շչորսն ինքը հետագոտեց պահեստները՝ հաշվելով Կարմիր բանակի ուժերի ծավալման հնարավորությունները: Այդ ուժե- րը անբավարար էին, վորովհետև նոր կռիվների մասշտաբները պարզ էին: Լեհաստանը Պետլյուրայի հետ ունեցած վեճերը զազարեցրեց: Չանազան ատա- մաններ կուլակային խմբեր կազմակերպելով փախչում էին անտառները:

Գալիցիայից Պետլյուրային ոգնության էին դա- լիս կազրային կորպուսներ: Շչորսը նշանակվեց Ուկ- րաինական առաջին խորհրդային դիվիզիայի պետ:

Վրա հասավ ուկրաինական զարուներ: Շչորսն իր դիվիզիան շարժեց Վիննիցայի վրա: Վիննիցան մի հարվածով գրավվեց: Այդ գրավումն այնքան արագ կատարվեց, վոր Տարաշչանյան դուզը, իր հրամա- նատար Բոժենկոյի հետ, չգիտենալով, վոր քաղաքը գրավված ե, սկսեց հարձակվել Վիննիցայի վրա: Շչորսը և իր ընկերներն իրար նայեցին և Բոժենկոյի մոտ պատգամավորություն ուղարկեցին այդ ու հա- ցով: Այս կատակի վրա շատ ծիծաղեցին: Բոժենկոն հոնքերը կիտեց և ասաց. «Պարտքը տալով, մեղքը լա- լով» և գրավեց Ժմերինկան, խլելով 200 թնդանոթ, 100 գնդացիք և 5.000 հրացան: Շչորսի հրամանատար- ներն ապրում ու գործում էին խոշոր մասշտաբով:

Այդ ժամանակ մոտեցած պետլյուրական պահես- տի ուժերը Ժիտոմիրի կողմից Կիևի վրա հարձակվե- ցին: Կիևը շրջափակել էին Սուխովսկու, Չելյոննու և Անդեյի բանդաները: Կռիվներն արդեն տեղի էին ունենում քաղաքի շրջակայքում: Շչորսն արագու- թյամբ դիվիզիան առաջ շարժեց: Կազատինում քառս եր տիրում: Մինչև դոտին ցելի մեջ՝ նահանջում էին զորամասերի ինչ վոր մնացորդներ: Նրանց հանդեպ յերգելով և յուրաքանչյուր վազոնի վրա գրոշակ ամբացրած, գնում էին Բոգունյան և Տարաշչանյան գնդերի մասերը: Շչելոններին կանգ առնելն արգել- վում եր: Շչորսն ինքն եր նստել դիսպետչերանոցում: Շչելոնները ժամանակին տեղ հասան: Սկսվեց գլխավոր կռիվը Կիևը գրավելու համար, վոր շարու- նակվեց ամբողջ մարտ ամսում և ապրիլի մի մասում: Այստեղ շչորսականները գրոհի էին դուրս գալիս Տետերել գետի բոցավառվող կամրջի վրայով: Չեո- քերով հանդցնում էին վատվող բիկիթորդյան քուլե- րը: Բերդիչեվի մոտ, Տարաշչանյան գնդի և նավաս- տիական «Գրոզնի» զրահապատ գնացքի հետ կռվի դուրս յեկավ հրեա բանվոր յերիտասարդությունը, վոր- րը յերբեք ձեռքը հրացան չեր վերցրել: Միտրյա «բեր-

դիչեմյան դժոխքը», ինչպես անվանեց այդ կռիվները Շչորսը, այդ յերիտասարդներին հին կռիող դարձրեց: Այնտեղ տեղի ունեցավ այն հուշակալոր դրոհը, յերբ լուռ, կանոնավոր սողաններով հանդիպում եյին իրար գալիցիական սպիտակ գնդերը և Շչորսի գումարտակները: Հանդիպում և բաժանվում եյին որակյան վեց անգամ: Պետալյուրովյան բանակը ջախջախեց: Շչորսի ղեկիղիան վերցրեց Նովոգրադ—Վոլինակը, Դուբնոն, Ռուվնոն և մոտեցավ Գալիցիայի սահմաններին: Իվիղիան 450 կիլոմետր տարածութեամբ ուղղաձևապես եր գրավում և գործում եր փորպես սուանձին բանակային կարպուս:

Շչորսը, առանց շտապելու, կշտապատված կերպով ծավալեց ղեկիղիան մինչև 9 գունդ: Նա իր ղեկիղիայից 300 լավագուշն մարտիկներ բնորոշով ժխտումիրում կուրսանաների դպրոց կազմակերպեց: Յերեք որվա ընթացքում ժխտումիրի թեմական դպրոցը կարմիր բանակի դասընթացների վերածվեց: Շչորսը գուրսյեկավ շարքերի առաջ և առաջ ընկերներին. «Վեց ամսրվա ընթացքում գուրս պետք է հրամանատար դառնաք: Յես ձեզ կողնեմ: Մեր առաջ, ընկերներ, շտաներ կռիվներ կան»: Այս այն ժամանակ եր, յերբ սկսվում եր Իենիկինի առաջխաղացումը: Իենես սողնապի ազգանշաններ չկային, սակայն Շչորսն արդեն կազրերը ծավալում եր: Նա ապրում եր ժխտումիրում, մի փոքրիկ տան մեջ, յերկու պառավ նրա սպիտակեղենն եյին լվանում, նրա համար յեփում եյին արդանակ և իր սիրած սեփաձավարի շիյան: Իիչերները նա գնում եր կուրսանաների մոտ, շտկում եր նրանց վերմակները, սովորեցնում եր որսպահներին, թե ինչպես պետք է գասավորել հանած զգեստը, բացատրում եր, թե ինչու չի կարելի վերմակը գլխին քաշել: Պարսպմունքներին ներկայանում եր վաղ առավոտյան:

Նրա առաջ 300 յերիտասարդ բնորովի սղաներ եյին: Նա ինքը հազցրեց նրանց հիանալի վերնաշապիկներ, հեա ծալված սձիքներով և ավեց ողաջուլի մա-

հուղե գլխարկներ: Ամեն բան կատարված եր համաձայն ղեկիղիայի պետի ցուցումների ու նկարների, նրա առաջ եյին հարմարեցնում և չափս վերցնում: Նա ասում եր. «Յեթե այսպիսի մի գումարտակ, այսպիսի ղեկիղիա յերեա մեր ազատված քաղաքներից վորեվե մեկում, կամ արտասահմանում—Գալիցիայում—այդ շտապելի լավ բան կասի մեր ոգտին, քան շտախոսքեր»:

Այս լարված նախապատրաստական աշխատանքի ժամանակ Նեթինյան գունդն ապստամբեց:—Այդ գունդը հարձակվեց ժխտումիրի վրա, ղեկիղիայի շտաբի վրա: Ապստամբութունը կազմակերպելեյին Պետալյուրայի բանակից իբրև թե փախած կամ գերի ընկած զինվորները: Շչորսը ղեիչերով գնաց հանդիպելու այդ գրնդին: «Ընկեր ղեկպետ, վտանգավոր ե»: «Յես կգնամ ու նրանց հեա կխոսեմ: Յուրայինին նրանք պետք է լըսեն»: Քաղաքը չանհանգստացնելու համար, Շչորսը նեթինցիներին առաջադրահ զորամասին հանդիպեց յերկաթուղու կայարանից մի կիլոմետր այ կողմը, սեմաֆորի մոտ: Նեթինցիներն ազմուկով վազոններից գուրս թափվեցին: Շչորսը մոտեցավ նրանց, նրանք ախամա շարք/կազմելով ուղղվեցին: Շչորսն առաջ. «Ժողովուրդըն արյուն է թափում: Ընկեր Լենինն իր արյունը թափեց ձեզ համար: Շտա ընկերներ ընկան բանվորական գործի համար մղված պայքարում: Ի՞նչ կարող եք ասել դուք»: Գունդը լուռ եր: «Համրում եմ մինչև յերեք: «Յերեք» ասելիս գենքը ցած գրեք: Հրամանս չըկատարելու դեպքում կրակ բաց կանեմ»: Շչորսը կանգնած եր ուղիղ, զգաստ: Գունդը նրա առաջ նույնպես զգաստ եր կանգնած: «Յերկու» համրելիս գենքերը գետնի վրա եյին: Այն ժամանակ Շչորսը հրաման տվեց. «Յես դա՛րձ»: Գունդը քիչ յետ գնաց և Շչորսն սկսեց ստուգել զինվորների իրերի տուպրակները: Մի քանի մարդկանց տուպրակներից թափվեցին մատանիներ, ծխախոտի տուփեր, ապարանջաններ, փող: Շչորսը հարցրեց. «Ի՞նչպես վարվել այսպիսի սրիկաների

հետ»։ Եչորսը բացատրեց զնդին, թե ովքեր են և վորտեղից են այդ դողերը։ Մարտիկները տեսան պետլորականների ռեխը։ Յեվ Եչորսը հարցրեց. «Ի՞նչ անել դրանց»։ Վորպես կարմիր բանակայինի շարային պատասխանի նոր ձև, լավեց. «Գնդակահարել»։

Եչորսը դիվիզիային պատրաստում և ինքն էլ պատրաստվում էր նոր կռիվների։ Նա իր համար գրքեր, հանրագիտական բառարաններ, ռազմական հրահանգներ բերել տվեց։ Ուկրաինայի վոչ մի դիվիզիայում քաղաքական աշխատանքն այնպես չէր դրված, ինչպես նրա մոտ։ Գնդերում բաժանած գրքերից բացի, դիվիզիայի քաղբաժինն ուներ ելի մոտ 15 հազար գիրք, բրոշյուր, այբբենարան, աշխարհագրական քարտեզներ։ Եչորսը պահանջում էր. «Դուք լոզունգներ եք կախ անում, իսկ մարտիկները քարտեզ չգիտեն»։ Յեվ դորամասերում որպեսզի տեսնեին մայրենի լեզվով, այբբենարանները, աշխարհագրական քարտեզներն առաջները դրած սովորում էին։

Հուլիսին մեր Հարավային ռազմաճակատը ձեռքավեց։ Գենիկինյան բանակներն սկսեցին շարժվել դեպի հյուսիս, Մոսկվայի վրա։ Եչորսի դիվիզիան աստիճանաբար տոպրակի մեջ էր ընկնում։ Արեվմուտքում գտնվում էին լեհերը, հարավ—արեվմուտքում՝ Պետլյուրան, արևելքից՝ դենիկինցիները։ Կիևը կորցրին. Դուրս գալու համար մնում էր միայն մի անցք՝ Կորոստենով դեպի Գոմել։ Ժիտոմիրը դատարկվում էր։ Ընկղմվող շոգենավից փախչող առնետների նման մարդիկ փախչում էին։ Եչորսը ղեկավարում էր հիմնարկներին և թիկունքային մասերի դատարկումը և դադարի կարճ ընթացքներին, գունատ, հյուսված, վոչ վոքին չգանգատվելով իր հոգնածության մասին, սուր կերպարանք ստացած հիվանդության մասին, հաստատուն քայլերով ման էր գալիս ժիտոմիրի կայարանի կառամատուցում։ Ժամապահ—չինացին կրակեց և բռնեց մյուս չինացուն, վորը վագոնից շաքար էր դողանում։ Գողին տարան կառամատուց՝ Եչորսի մոտ։ Ամբոխը,

վոր դատաստանի յեր սպասում, զնաց նրա հետևից։ Չինացին դողում էր։ Եչորսը թարգմանչի միջոցով սկսեց բացատրել նրան, թե՛ ինչպես շաքարը, այնպես և վողջ ունեցվածքը պատկանում է բոլորին՝ ժողովրդին և նա մատուց ցույց տվեց—«Քեզ, նրան, մյուսին»։ Չինացին, շաքարով լիքը գլխարկը բռնած, շաքարի վրա տրցունք կաթեցնելով, գլուխը թափահարեց և սկսեց շաքարը բաժանել բոլորին։ Յեվ, հանցազորժի պես ժպտալով, մի կտոր էլ Եչորսին դեմ արավ։ Դիվիզիայի պետի դեմքի վրայով, մի ինչ վոր խոր և սուր մըտքից, դող անցավ։

Երջակայքում կարծես ամեն ինչ դատարկվեց։ Լըռության մեջ զգացվում էր թշնամիների մոտենալը։ Մի հեռու ռազիոկայան ինչ վոր մի տեղից Ուզեսայի մոտից, վորտեղ գտնվում էին հարավային զորքերը, հարցնում էր Եչորսին, թե ուր է նա և ինչ է անում։ Եչորսը գտնվում էր Կորոստենում, համարյա չըջապատված, և մեթոդիկ կերպով յետ էր մղում հարված հարվածի յետեվից։ Հենց այս տեղ էլ պետք յեկան նրա կուրսանտները, վորոնք ընդունում էին վաչտեր և, յեթե հարկավոր էր դումարտակներ։

Եչորսը գտնվում էր արեվմուտյան և հարավային ռազմաճակատների միացման կետում։ Դեպի նա էին շտապում հարավի դորամասերը, նրա վրա յեր հենվում ամբողջ հարավային բելոռուսական ճակատը։ Նրա վրա վրդովված և յերկյուղով նայում էին սպիտակները, վորոնք Կիևը գրավելով չէին վստահանում առաջ անցնել։ Եչորսի դիվիզիան պահպանում էր վողջ հարավ—արեվմուտքը, այնպես, ինչպես վողջ ուղղությունը դեպի Մոսկվա պահպանում էր Որջոնիկիձեյի խումբը, վոր բաղկացած էր լատիշական դիվիզիայից ու չերվոնների կազակներից և ավելի ձախ, Բուլդոնու հեծյալ կորպուսը, ավելի ձախ Վոլգայի և Կասպիականի ծովագնացները, վորոնք Կիրովի հետ պահպանում էին Հաչտարխանը։ Սրանք Հարավային ռազմաճակատի հիմնական սյուներն էին, վորոնց ղեկավարում էր Ստալինը։ Այստեղ չէր կարելի գիջել ու նահանջել։

Շչորսը շարունակ գտնվում էր գնդերում: Պետ-
լյուերայի գնդերը շարժվում էին Կորոստենի վրա,
վորպեսզի ճգմեն ու ճեղքեն մեր ռազմաճակատները:
Նրանք ընդհուպ մոտեցան քաղաքին, գտնվում էին 7-8
վերստի վրա: Վճռական ընդհանր ճեղքի գնդացիքով
հայտնվեց Շչորսը: Բողոնցիներն ու տարաչանցիները
լուռ բարձրանում էին ու քայլում: Տոթ ոգոստոսն էր:
Սմբողջ տարվա ընթացքում կարմիր բանակայիններն
անընդհատ կռիվներից հոգնել էին: Վորպեսզի հեշտ
լինի հակադրոհի գնալը, կարմիր բանակայինները գեն
էին գցում իրենց կոշիկները և «Կեցցե՛ Լենինը: Կեց-
ցե՛ Յերրորդ Ինտերնացիոնալը» գոչելով, առաջ էին
վազում:

Ոգոստոսի 30-ին բողոնցիների առաջին դումար-
տակի վայրամասում Շչորսն սպանվեց: Գնդակը դիպել
էր նրա գլխին, ծակել և մյուս կողմից դուրս էր յե-
կել:

Այդ ուրը մարտիկները դրոհի էին գնում այնպիսի
արագությամբ, վոր պատմության մեջ չի յեղել: Նը-
րանք 25 վերստ գնացին վազելով, 25 անգամ գեն շը-
պրտելով Պետլյուերայի դիվիզիան: Անհասկանալի և
խակապես աննկարագրելի բան էր կատարվում: Կորոս-
տենը չհանձնվեց:

Շչորսի դիակը կուրսանտները վերցրին ու տա-
րան: Այն ժամանակ թշնամիները գերեզմաններից և
յեղբայրական գերեզմաններից հանում էին կովում
ընկած կարմիր հրամանատարների դիակները և գցում
աղբանոցները, շների և խոզերի առաջ: Հանրապե-
տությունը տեղ էր ընտրում, վորտեղ կարելի լիներ
թաղել Շչորսին, վորը լինի խաղաղ ու անվտանգ: Մե-
ռած Շչորսն անցավ Հարավային ռազմաճակատի վողջ
աղեղը՝ Դնեպրից մինչև Վոլգա: Լուռ կանգնած էր
պահակախումբը: Բոլոր կայսրաններում տարածված
էր մոտեցող ոժանդակ զորքերի թնդյունը: Դիվիզիա-
ները յերգում էին իրենց յերգերը՝ լատիշական, եստո-

նական, դոնական, ստավրոպոլական: Բոցավառվում
էր Հարավային, Ստալինյան ռազմաճակատի վողին:
Մենք հակահարվածի էինք պատրաստվում: Շչորսը
հազարավոր վերստեր անցավ: Յերեկոյան Սամարա-
յում նրան հողին հանձնեցին:

Քնի՛ր հանգիստ, անգին բարեկամ: Յեվ հենց այդ
տեղ, Սամարայի ծայրամասում, հրացանաձգություն
օկավեց: Յեվ Հանրապետության ամենախաղաղ քա-
ղաքում դասակարգային կռիվ էր տեղի ունենում:
Գերեզմանի վրայից վոտի կանգնեցին Շչորսի կինը,
Ունեչայի մերձառաջաճակատի Չեկայի նախագահը,
վոտի կանգնեցին կուրսանտները և գնացին կովի:

1935 թ. մարտ.

ԴԻՎԻԶԻԱՅԻ ԱՆՎԵՅԵՐ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԸ

ՇՉՈՐՍԻ ՀԱՄԱՐՁ ԸՆԿԵՐ ԳՈՆՑԵՐՈՎՍԿՈՒ
ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ¹⁾

Հիշում եմ Բերդիչևի թեժ ուրերը: Պետլյուրականները գրավում էյին քաղաքը: Մերոնք մաքրում էյին դիրքերը: Հրաձգություն, իրարանցում, խուճապ: Մենք հասանք Բերդիչև — հատուկ շոգեքարշով և մեկ մարդատար վագոնով: Շչորսը թռավ յերկաթուղու պաստառի վրա: Կայարանն ամայի յեր — վոչ պարետ, վոչ յերկաթուղայիններ: Լապտերի տակ, Ողեսայի «լոթիների» մի խումբ անվրդով կերպով թղթախաղով եր զբաղված: Սրատես, իրեն հավաքած՝ դիվիզիայի հրամանատարը մոտեցավ. «Ի՞նչ եք ասում, կրնդունե՞ք ձեր ընկերության մեջ»:

Սաղաքանկ բռնողի ձեռքից խաղաթղթերն ընկան: Մի նավաստի բարձրացավ, նայում ե մուրրված հայացքով: Սաղացողներից մեկի յերեսին սառել եր մի վայրկյան առաջ կուչկուչած քմծիծաղը, և այժմ նրա դեմքը հիշեցնում եր ապուշի զարգանդելի դիմակը:

Յեվ հանկարծ Շչորսը գոռաց.

— Սրիկանե՛ր: Այնտեղ հեղափոխությունը ճնշում են, իսկ դուք...

Համհարզի ձեռքից դուրս քաշեց ձեռքի գնդացի-բը:

— Հետևեցե՛ք ինձ...

Ամբողջ խումբը մուկեզին վայնասունով վազեց

¹⁾ Հատված «Դիվիզիայի առասպելական հրամանատարը» գրքից. հրատ. «Մոլոդայա Գվարդիա», 1935 թ.:

նրա հետեւից: Այդ մի շտեմնված, անմոռանալի տեսա-
բան էր: Շչորսը, գնդացիքը ձեռքին, քաղաքի ծայրա-
մասի փողոցներով վազում էր գրոհող պետլյուրա-
կանների հանդեպ: Ու նրա հետքերով, սվինները ցցած,
ընթանում էին մարդիկ «ուռա՛» գուռալով: Նրանց
միացան վիրավորները, գումակավորները: Նահանջող
չլթանները, տեսնելով իրենց գլխիցիայի հրամանա-
տարին, անմիջապես անցան հակազրոհի: Յեւ վայր
ամբողջ մասսան լավայի պես նետվեց թշնամու վրա:

Հին կաթոլիկական յեկեղեցի: Ջրհան կայան: Կա-
մուրջ: Գերեզմաններ... Պետլյուրականները Բերդի-
չեից փախուստի դիմեցին, Շչորսին թողնելով հա-
րուստ հաղթանակ՝ հրանոթներ, գնդացիներ, բեռնը-
ված գումակ:

Ժիտոմիրում կուրսանտների մի փոքր խմբակով
նա գինաթափ արեց խոտվարար Նեֆինյան գնդին:
Նույնտեղը, Ժիտոմիրի կենտրոնական հրապարակում,
մայիսի 1-ին կազմակերպվեց հանդիսավոր յերթ:

Թնդում էին գելիկոնները, բալալայիկաներն ու
կոնտրաբասները: Հրապարակում հավաքված էին,
բացի գինավորականներից, բոլոր՝ նույնիսկ գուռ քա-
ղաքացիական փողային ու լարային նվազախմբերը:
Հզոր սյունաշարքերով անցնում էին հրաձիգները
տրեխներով ու բռնազրաված բալետային տուֆլինե-
րով: Աղմկում էին սայլակները ու տաշանկանների
վրա տեղավորված գնդացրային դասակները:

Շչորսն ընդունում էր շքերթը: Նա փայլում էր:
Այտոսկրների վրա ծաղկել էին ծիրանագույն սյու-
տեր: Դիվիզիայի հրամանատարի սիրտը թրթռում էր
հարատու թյունից: Նա հատուկ, խրոխտ բացականչու-
թյուններով, վորոնք լի էին անասելի հմայքով, վո-
գեպնդում էր իր մարտիկներին հետագա հաղթանակ-
ների համար: Իսկ նրա ձախ բռունցքի մեջ սեղմված
էր Մոզիրի ճակատից ստացված տազնապային զե-
կույցը, վորը գրված էր փաթթոցային հասարակ թրդ-
թի վրա: Այնտեղ մարդիկ սպասում էին անհապաղ

ուղնու թյան: Յեւ վորչ ոք չէր մտածում, վոր քառա-
սուն բուպեյից հետո, ուղղակի շքերթից, աղաների կե-
սը հառաջ կշարժվի Կորոստեն-Մոզիրի ուղղությամբ:

Ընկեր Դուբովոյը կանչեց Շչորսին ուղիղ գծի
մոտ:

— Մեզ հասած տեղեկությունների համաձայն,
Նեֆինսկի քայքայված գնդի մի մասը յերկաթուղով
շարժվում է դեպի Ժիտոմիր: Անհրաժեշտ է միջոց-
ներ ձեռք առնել, կասեցնել:

Բայց իրապես, միջոցներ ձեռք առնելու ժամանակ
արդեն չկար. հարևան կայանից հաղորդեցին՝ «Եչելո-
նը դուրս յեկավ»:

Շչորսը կարգադրություն արեց՝ սեմաֆորը չբա-
նալ, իսկ ինքը կուրսանտների ու շտաբի մի քանի ըն-
կերների հետ, դուրս յեկավ Նեֆինցիներին դիմավո-
րելու:

Վիթխարի թրթուրի նման սողալով գալիս էր
խոտվարարների եչելոնը: Բուրրովին բացած ապրան-
քատար ջերմավազոններում մարդիկ յերգեր էին
վռոնում և աղմուկ-աղաղակով ու սուլոցներով խրա-
խուսում դոփապարը (տրեպակա):

Առջևում արդեն յերևում էին Ժիտոմիրի յեկեղե-
ցիների խայտաճամուկ գմբեթները, յերբ գնացքը
դանդաղեցրեց ընթացքն ու կանգ առավ:

— Այս ի՞նչ սատանայական բան է: Բացե՛լ սեմա-
ֆորը:

— Պատի՛ր, Գավրիլա...

Այդ բուպեյին թմբի յետեւից բուսավ շտաբայիննե-
րի փոքրիկ ջոկատը: Ամբողջ եչելոնով անցավ տազ-
նապալից լուրը՝ «Դարա՛ն»...

Խելագար աղմուկը մի ակնթարթում հարվածեց
բոլոր վազոններին: Տղերքը նետվեցին դեպի գնդա-
ցիները, փամփուռատուները:

— Հապա մի մոտեցե՛ք, թիկունքի մկնե՛ր...

— Քրիստոսին, աստվածածնին... ահա—հա՛:

Մի ահնթարթում պապանձվեց առաջին վագոնը, յերկրորդը, յերրորդը:

Եչելունի յերկայնքով դանդաղ անցնում էր Շչորսը: Նա, թվում է, վորևէ ուշադրութիւն չէր դարձնում նեժինցիների վրա, այլ նայում էր կողքից, և այդ առանձնապէս սարսափելի յեր:

Յոթերորդ վագոնում, կապույտ թավշյա փաթաթաններով վոտքերը վագոնից դուրս կախած, նստել էր պոռոտախոս—Արկաշկան: Ձեռքին բռնած հսկայական արևածաղիկը — գնդացրորդն առանց շտապելու հանում էր սև սերմերը, գցում յերախը, չրթացնում ու վայրենի ցուցարարութեամբ դուրս թքում կճեպները:

Իրվիզիայի հրամանատարը տաս քայլի վրա յեր:

Արկաշկան ինչ—վոր բան ուղեց ասել, բայց զիրուտաց: Նրա հետևին կանգնած ինչ վոր մեկը նրանից թոցրեց արևածաղիկը: Գնդացրորդը ձեռքերը կախեց, սողաց ներքև՝ պաստառի վրա և կուրծքը դուրս գցելով՝ անզգայացավ:

Շչորսը հասավ գնացքի կեսին: Ձեռքերը ծալեց մեջքին:

— Բոլորը դուրս գան հավասար, — ճչաց նա:

Ասենք՝ վոչ վոք չկար վոր դուրս գար: Բոլորն արդեն գծի պաստառի վրա էին կանգնած: Մարդիկ հրացանները ձեռներին, յերկու շարք կաղնեցին եչելունի յերկայնութեամբ:

Յեվ այն ժամանակ, շարքը քանդելով, առաջ յեկավ վաշտի հրամանատարներից մեկը — հուսարական կարմիր շալվարով, բոբիկ վոտներին կրկնակոչիկներ հագած: Ճոճաքայլ, անփութորեն, յերիտասարդը մոտեցավ Շչորսին նրա աջ ձեռքում սեղմված էր յերեք գրվանքանոց ուամբը: Ողում թափահարեց... Յեվ

հանկարծ, հանդիպելով դիվիզիայի պետի հայացքին, թարթեց աչքերը, անմիտ կերպով ծիծաղեց և քաղաքավարի կերպով ուամբը մեկնեց Շչորսին նարնջի պէս: Նույն իսկ ձեռքով սրբեց:

Շչորսը վերցրեց հանձնեց մեկին:

Կարճ ասաց:

— Գրպանները...

Յցունքավորը հանեց գդակը: Շուռ տվեց, հանեց այնտեղից վոտիկ ու արծաթե դիզի—բիզի կտորներ: Սպա մի քանի կապ վարկադրամ և մոնոգրամներով նախած ծխախոտատուփ:

— Բոլորը:

— Վո՞րտեղից ես թոցրել...

— Ձեմ հիշում... թղթախաղո՞ւմ եմ տարել, թե ուրիշ տեղ...

Հարյուրավոր աչքեր մեխվել էին Շչորսի հետըզհետե գունատվող դեմքին:

— Ձգա՛ստ: Ձենքերը վա՛ր — գետնի՛ն...

Իրվիզիայի պետն սպասեց մի րոպեից վոչ ավելի: Հրացանները, նագանները, թրերը մեղմ չրխկոցով թափվեցին խճերի վրա:

— Չորս քայլ առաջ, հավասարվի՛ր:

Նա խոթոռեց ու կիտեց հոնքերը:

— Տվե՛ք դրողներին:

Միանգամից զգաստացած, ու կարգապահ դարձած շարքերից դուրս մղվեցին յոթ հոգի:

Իրվիզիայի հրամանատարը դարչանքով յերեսը դարձրեց:

— Գնդակահարե՛լ:

Լռեցին: Ավագաթմբի հետևից տրաքեց համադարկը:

Շչորսը կռացավ ու վերցրեց պսպղուն անպետք իրեղեններով լեցուն գդակը: Գլխարկի յուղոտված թուրքի տակից կախ էր ընկել մեկ շղթա՝ վարդադույն բրելոկով — տխմարական գատկական ձվով:

— Մարտիկներ, — գոչեց Շչորսը՝ կարեկցու-

Թյունից ցնցվելով:— Ո՞ւմ հետեից եյիք զնում դուք, մարտիկներ: Ի՞նչպես կարող եյիք ապականել դուք ձեր մարուր ձեռքերը, ձեր պրոլետարական սրտերն այս խաժամուժով:

Այստեղ նա ցատումով նետեց ծանր դղակը գետնին և վռտով կոխ տվեց այն:

— Ո՞ւր եյիք զնում դուք: Ո՞ւմ համար եյիք բացում ռազմաճակատը: Ի՞նչ, պետլյուրականների ու սպիտակ բանդիտների զնդակներով ծակծկվածներ: Ի՞նչ, վոր յեկել եք մուրճից ու արորից — այժմ թըչնամուն եք տալիս կարմիր դրոշը վրտի փաթաթաններ դարձնելու համար...

Շարքերի յերկայնքով խեղդված հառաչանքներ եյին լսվում:

— Յես չեմ հավատում, վոր նեժինցիները հեղափոխությանը դավաճանեն: Լսո՞ւմ եք, նեժինցիներ, չեմ հավատում: Հենց առաջին իսկ մարտում դուք կապացուցեք, վոր յես չեմ սխալվում: Մա՛րչ զեպի վազոնները:

Շչորսը չեք սխալվել: Մոտիկ տաք որերը հաստատեցին այդ: Պետլյուրականները վաղուց չեյին հանդիպել այդպիսի կատաղի գրոհների, վորտեղ մարդիկ լավայի նման հոսելով, հավասարապես գործ եյին զնում սվինները, ատամները և նռնակները:

Թարգմանիչներ՝ Հ. Հայրապետյան և Ս. Ռեալյան
Պատ. խմբագիր՝ Մ. Արմենյան
Տեխ. խմբագիր՝ Ա.Գ. Գասպարյան
Սրբագրիչ՝ Հ. Մանուկյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Ս. Շահբազյան

Գլավլիտի լիազոր՝ Կ—4707. Հրատ. №4366
Պատվեր 12. Տիրաժ 6000
Թուղթ 62x94. Տպագր. 2 1/2 մամ.
Մեր մամուլում 24,480 նիշ. Հեղինակ. 1 1/2 մամ.
Հանձնված է արտագրության 2 հունվ. 1938 թ.
Ստորագրված է տպագրության 20 փետրվ. 1938
Գինը 50 կոպ.

ՊԵՏՀՐԱՏԻ 1 ՏՊԱՐԱՆ, ՅԵՐԵՎԱՆ, ԼԵՆԻՆԻ ՓՈՂ. 65

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0143110

ԳԻՆԸ 50 Կ.

203

16901

տի 1

92 2

В. ВИШНЕВСКИЙ

Щ О Р С

Гиз Арм. ССР, Ереван, 1938 г.